

Monumentaal Amersfoort

door JOJANNEKE CLARIJS en YVO MEIHUIZEN

Deze route wordt u aangeboden door de Monumentencommissie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite (OVF). Wandelend door de binnenstad willen we u laten zien wat monumentenzorg inhoudt en ook hoe inzichten in de loop der tijd veranderen. We wensen u een fijne wandeling.

1. MUSEUM FLEHITE, WESTSINGEL 50

In 1889 werd het museum van de OVF gevestigd in het pand Breestraat 78. In 1898 volgde een uitbreiding en verbouwing in de toen gangbare neorenaissancestijl, naar ontwerp van architect H. Kroes. Bij restauraties in 1974-1984 zijn wandschilderingen en kapconstructies van de oude middeleeuwse woonhuizen in het zicht gebracht. Het bij die restauraties toegepaste asbest heeft in 2007 opnieuw een grondige verbouwing noodzakelijk gemaakt. De panden kregen een logischer indeling en architect Jim Klinkhamer heeft gepoogd de oude onderdelen zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen.

2. KLEINE SPUI 24-30

De panden van stadsarchitect David Zuiderhoek uit 1947 zijn een voorbeeld van naoorlogse nieuwbouw in de oude binnenstad. Geheel in de traditie passen de afwisseling in gevels en hoogten, de flinke schoorstenen en het gebruik van keitjes, baksteen en pannen. Tegelijk zijn de panden eigen-

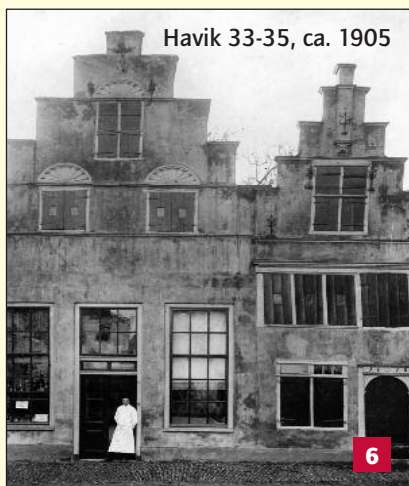

Havik 16, 1969

tijds door de gevelindeling, de hoge entreepartijen en de smeedijzeren hekjes en tralies. Vanwege de toen heersende materiaal-schaarste zijn bakstenen gebruikt van verwoeste huizen uit Arnhem. Gevoegd met kalkspecie met schelpjes, want cementspecie was er niet.

3. KOPPELPOORT

Rond 1425 werd eerst de waterpoort over de Eem gebouwd en later uitgebreid met

Havik 33-35, ca. 1905

een landpoort. In de 19e eeuw was de poort zo vervallen dat men sloop overwoog. OVF-leden zetten echter met veel succes een landelijke fondswervingsactie op en in 1886 werd de poort ingrijpend gerestaureerd door P.J.H. Cuypers. De reconstructie is slechts ten dele gebaseerd op historische gegevens en bouwsporen. De meeste wijzigingen moesten het oude gebouw 'voltooien' en verfraaien. Zo is tegen de buitenzijde van de waterpoort een *mezekouw* (voor het storten van stenen of kokend water) aangebracht en is de bestaande verdieping vervangen door een weergang. Deze werd, volledig overbodig, ook aan de stadszijde voorzien van een borstwering met kantelen.

4. HAVIK 16

Tot in de jaren 1970 bestond een restauratie vaak uit het afbreken van het pand en het vervolgens weer opbouwen met het afkomende materiaal. Het ging vooral om het beeld en minder om het oorspronkelijke werk. Bovendien werd weinig waarde gehecht aan de indeling of historische interieurafwerkingen. Met als gevolg dat er veel bijzondere interieurs verloren zijn gegaan. Tegenwoordig restaureert men veel terughoudender: alleen dat wat echt bouwkundig herstel behoeft, wordt gerepareerd of vervangen conform de oorspronkelijke materialen, technieken en detaillering. En interieurs zijn een volwaardig onderdeel van het monument.

5. BLOEMENDALSE BINNENPOORT 4

De architectuur van dit winkelpand uit 1936 van Johs. H. Blom is aangepast aan de historische omgeving: een tuitgevel, een uit-

kragende verdieping, hoge bovenlichten en kruiskozijnen met luiken. Ook op andere plaatsen in de stad is deze vorm van nieuwbouw terug te vinden, herkenbaar aan de donkerrode baksteen, teruggelagen lintvoegen, traditionele kap en vaak stalen vensters.

6. HAVIK 33-35

De gevels van beide panden dateren uit het begin van de 17e eeuw. Nr. 35 is echter van oudere datum en moet eerst een houten gevel hebben gehad. De gevel van nr. 33 is enigszins scheefgezakt, doordat men het onderste deel van de pui heeft weggezaagd. Dit geeft wel een authentiek voorkomen aan het pand. Bij nr. 35 is dit niet het geval. In 1910 is de pui gereconstrueerd en is daardoor net te mooi en te strak.

7. HAVIK 45

Het oude pakhuisje werd rond 1900 veranderd in een winkel en kreeg een pui met grote etalagevensters. De hijsluiken tonen nog de oorspronkelijke functie.

8. MANDAATSHUIS, GROENMARKT EN APPELMARKT 15

Het bouwvallige pand uit circa 1530 is in 1941 gerestaureerd, waarbij de gevel aan de Groenmarkt werd gereconstrueerd in nederrijnse baksteengotiek. Men verwijderde de 19e-eeuwse pleisterlaag en brak de gevels tot de pui af om ze opnieuw op te trekken. Op basis van de aangetroffen bouwsporen is het ontwerp aangepast. Zo werden de roedenverdeelde vensters vervangen door kruisvensters met glas-in-lood. Tegenwoordig zijn we hierin terughoudender: latere wijzigingen kunnen ook van architec-

Mandaatshuis aan Groenmarkt, 1905

tuurhistorische waarde zijn en deel uitmaken van de historische gelaagdheid van een pand.

9. HOF 39

Dit is vermoedelijk het oudste pand van de stad: uit de 13e eeuw. In de zijmuren zijn nog de oorspronkelijke bakstenen (kloostermoppen) te zien. Na de stadsbrand van 1340 werd het pand opnieuw opgebouwd en in 1822 kreeg het de huidige bijzondere empire-voorgevel. In het restaurant zijn nog diverse bouwsporen te zien die hun verhaal vertellen. De huidige inrichting is bewust eigentijds om het contrast te tonen.

10. LANGESTRAAT 63

Dit pand is in 1895 verbouwd naar ontwerp van architect Herman Kroes. De winkelfunctie blijkt duidelijk uit de grote vensters in de gevel. Onlangs is het pand met respect verbouwd tot grand café. De karakteristieke neorenaissance-gevelornamenten, de houten vloeren en de monumentale trap met het glas-in-loodraam zijn behouden gebleven. Wel is de lighthof vergroot en is de zoldertrap tot beneden doorgetrokken.

Langestraat, 1870-1875

11. LANGESTRAAT

De Langestraat was tot het eind van de 19e eeuw een deftige woonstraat. Voor de huizen lagen privéstoepjes, afgebakend met hekjes of stoeppalen met kettingen. Met de komst van steeds meer winkels verdwenen de stoepjes. De huidige rode uniforme bestrating herinnert in niets aan de diversiteit van vroeger.

12. KAMPERBINNENPOORT

Van deze stadspoort van de eerste omwalling (14e eeuw) resteren alleen twee acht-kante torens. De verbindende poortboog,

met weergang, mezekouw en leien zadeldak, is in 1827 gesloopt. In het begin van de vorige eeuw overwoog men zelfs de torens te slopen om een bredere doorgang voor het verkeer te creëren. In 1931-1933 werd de poort echter gerestaureerd, waarbij de boog werd gereconstrueerd. De beide aanbouwen met passage kwamen toen tot stand. In feite is de huidige poort alleen het voorwerk. In 1990 zijn bij opgravingen de funderingsresten van de hoofdboog ontdekt.

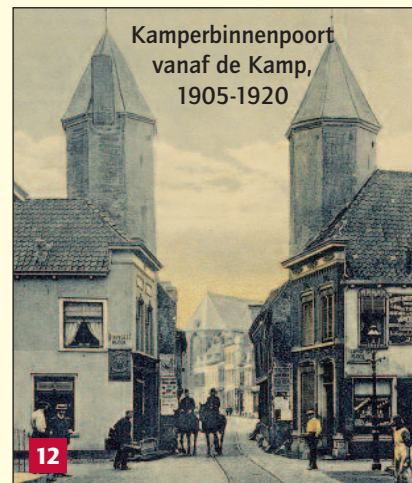
13. SINT-ANNA STRAAT EN ACHTER DE KAMP

Begin 19e eeuw had de tweede stadsmuur uit 1380-1450 zijn verdedigingsfunctie verloren en moest hij plaatsmaken voor een plantsoen. Alleen bij de Sint-Annastraat bleef een deel behouden. Even verderop bij Achter de Kamp is in 1977 een stuk stadsmuur gereconstrueerd. Het moest de historische context aangeven van de naastgelegen nieuwe buurt. Beide muurdelen dienen een educatief doel. Door de reconstructie is te zien hoe de stadsmuur er in eerste instantie uitzag, terwijl het oude deel de 16e-eeuwse aanwaling toont als bescherming

tegen de toenemende kracht van de kanonnen.

14. SECRETARISHUISJE, MUURHUIZEN 109

Dit middeleeuwse woonhuis is in de 16e eeuw verbouwd en van de kenmerkende renaissance-elementen voorzien. In de 18e eeuw woonde de gemeentesecretaris er, die nieuwe ramen en een deur met rococodeurknop aanbracht. In 1953 werd het pand grondig gerestaureerd in opdracht van de bewoner, de archeoloog en historicus Herre Halbertsma. Daarbij is de

Kamberbinnenpoort vanaf de Kamp, 1905-1920

oude pleisterlaag verwijderd, maar voegde men ook bijpassende bouwdelen toe van elders (aan de tuinzijde).

15. VALKE STRAAT 37

Een gebouw is soms niet wat het op het eerste gezicht lijkt. Achter deze 19e-eeuwse lijstgevel gaat een kleiner, ouder pand schuil. De 'moderne' gevel is er later voorgezet om het pand (en de eigenaar) meer aanzien te geven.

16. KORTEGRACHT 9-11

Begin jaren negentig zijn het geboortehuis van schilder Piet Mondriaan (1872-1944) en de school van zijn vader gerestaureerd en als museum ingericht. Aan de achterzijde is nieuwbouw gepleegd naar ontwerp van architect Leo Heijdenrijk. De moderne vormgeving hiervan staat in groot contrast met de historische bebouwing. De uitbreiding is voor iedereen als latere toevoeging herkenbaar. De wijze waarop het interieur is afgewerkt, met gladde witte wanden en toegevoegde muurtjes, heeft als nadeel dat de oorspronkelijke samenstelling van de gebouwen niet direct afleesbaar is.

17. LANGESTRAAT 9

Langestraat 9 kent een interessante bouwhistorie. Het muurhuis uit 1357 is het één na oudste stenen huis van de stad. Het is gebouwd op de plaats van de eerste stadsmuur en stond naast de voormalige Rodetorenpoort. De ingang zat in de linker zijgevel, waar toen nog een straat liep. De buitengevels hadden waarschijnlijk een rode pleisterlaag met baksteenimitatie. Het interieur bestond uit een hoog voorhuis met erachter een woonkamer en halve verdie-

Amicitia, 1956

ping. De binnenmuren hadden hoge spaarnissen en in de woonkamer een bijzondere beschildering van een lambrisering en ranken uit 1357. In 1475 is daar een tafereel overheen geschilderd. In de loop der eeuwen is het huis aangepast, onder meer met nieuwe schouwen (16e eeuw, in 1909 ondergebracht bij Museum Flehite), kelders en een volledige verdiepingvloer. De klokgevel is er in de 18e eeuw voorgezet. Het huis functioneert al heel lang als winkel: van 1692 tot 1996 continu als apotheek! Bij de restauratie in 2000 zijn de bouwsporen weer in het zicht gebracht, inclusief de schilderijen.

18. AMICITIA, STADSRING

De gevel van de voormalige herensociëteit Amicitia is een sterk staaltje façadearchitectuur. In 1994 zou het gebouw worden geïntegreerd in een nieuw winkelcentrum. De door W.H. Kam ontworpen voorgevel uit 1891 bleef staan, maar de rest werd gesloopt. Helaas waaide de gevel om tijdens een flinke storm. De gevel is herbouwd, maar heeft geen betekenis meer. Er is geen sprake van authenticiteit en de oorspronkelijke context van het achterliggende gebouw en de tuin is verdwenen. Maar bovenal werkt de koopgoot zeer vervreemdend, omdat de gevel geen relatie meer heeft met de straat.

19. UTRECHTSESTRAAT 25-29

Het warenhuis is in 1934-35 door J. Kuyt Wzn ontworpen. De grote kap zou het pand doen aansluiten bij de historische omgeving, terwijl de glas-in-loodgevel en eilandetalages het pand een modern aanzien gaven. Ook in het interieur bracht hij glas-in-lood aan in de vensters en in de koepel

boven de *vide* (lege ruimte). Deze koepel was echter niet heel opvallend. Door in 1994 juist in de *vide* moderne roltrappen te plaatsen, verdween deze, maar krijgt de koepel meer aandacht van de bezoekers.

20. LIEVE-VROUWE-KERKHOF

In het plaveisel van het Lieve-Vrouwe-kerkhof is de geschiedenis vastgelegd van de Lieve-Vrouwekapel die er heeft gestaan. De kapel werd rond 1460 gebouwd als bedevaartskerk voor het Mirakel van Amersfoort. Het 14e-eeuwse kapelletje dat er al stond, werd het koor van de nieuwe kerk. De toren stond apart en schuin, omdat hij op de fundamenten van de oude stadsmuur stond. Na de Reformatie in 1579 kreeg de kerk andere functies, bijvoorbeeld die van munitieopslagplaats. Door een buskruitontploffing in 1787 stortte de kerk in, maar de toren bleef staan. De begraafplaats rond de kerk bleef tot 1829 in gebruik en leeft nu voort in de straatnaam. Ook is aan de X- en Y-as in de bestrating te zien dat de toren het kadastrale middelpunt van Nederland is. Het middelpunt wordt gemarkeerd door een rood lampje in de toren.

21. STADHUISPLEIN 5 / WESTSINGEL 43

Het imposante patriciërshuis dat de joodse koopman Abraham Cohen in 1780 liet bouwen, is een vroeg voorbeeld van herbestemming. Al in 1816 werd het stadhuis. De voor Amersfoort zeldzame hardstenen voorgevel bleef ongewijzigd en de rijke interieurs met marmeren vloeren, schouwen, stucdecoraties en houtsnijwerk vormden een representatief decor voor het stadsbestuur. Wel werd in 1904 het pand

uitgebreid door stadsarchitect W.H. Kam. Deze uitbreiding is zo bescheiden en traditioneel vormgegeven dat het nauwelijks opvalt.

22. DE OBSERVANT, STADHUISPLEIN 7

Aan de bouwsporen is de turbulente geschiedenis van het 15e-eeuwse kloostercomplex van de Minderbroeders af te lezen. Na de Reformatie werd de kapel gesloopt en kregen de overige gebouwen wisselende functies, zoals de Doelen, glasblazerij, Artillerie- en Genieschool en brandweerkazerne. De gebouwen werden geregeld aangepast. Het complex verkeerde in 1970 in zo'n deplorabele staat dat een sloopvergunning werd afgegeven, ondanks felle protesten van de OVf. Van uitstel kwam gelukkig afstel en in 1980-1982 volgde een restauratie. Als u even de tijd neemt zult u vele bouwsporen ontdekken: de oude kaphoogte, dichtgezette of gewijzigde vensters. Oude elementen als een spiltrap, kaarsnissen, schoorsteenkanalen en de kapconstructie zijn nog aanwezig en zichtbaar gelaten in de interieurs.

23. SINT-PIETERS- EN BLOKLANDSGASTHUIS, ACHTER DAVIDSHOF 1

Er lijkt iets aan de hand te zijn met de zijvleugel van het gasthuis (H. Kroes, 1907). De gevel bevat details als in het hoofdgebouw, zoals de plint, de lijst onder de goot en de dakkapellen. Maar bij een oud gebouw horen staafankers, en die ontbreken hier. Bovendien klopt de raamverdeling niet. De verklaring hiervoor is een verbouwing uit de jaren vijftig. Toen is in de vleugel een verdieping aangebracht en zijn de raampartijen vernieuwd. Door de beperkte aanpassingen vormt het nog steeds één geheel met het hoofdgebouw. De vleugel valt buiten het rijksmonument. Toch heeft hij ook zijn kwaliteiten en zou dit standpunt moeten worden heroverwogen.

Jojanneke Clarijs (www.jojannekeclarijs.nl) en Yvo Meihuizen zijn lid van de Monumentencommissie OVf.

Deze wandelroute is ook te downloaden op www.historisch-amersfoort.nl.